

“Хоһоону үөрэтии оҕо сайдытыгар көмөтө”

Халыева Софья Петровна,
иитээччи
Харбалаахтааҕы “Кэскил” оҕо саада

Оҕо балтараатыттан үһүгэр диэри санарар аппараата, куолаһа, дорҕооннору сатаан этэр уонна киһи сангатын болҕойон истэр дьоҕура саамай күүскэ сайдар кэмэ. Ол курдук оҕо биһиги санабытын үтүктэн тылланар, биһиги тылбытыгар үөрэнэн улаатар. Тылы таба туттуу, сөпкө сангарда үөрэтии, тулалыыр эйгэтин харыстыы, таптыы үөрэтии уус-уран айымныы күүһүнэн барар. Бу манна үс сүрүн ньыма баар – ааҕыы, кэпсээн иһитиннэрии, нойосуус үөрэтии.

Хоһоон киһини тардар сөбүмэр дьайар күүстээх, тыыннаах тыллаах. Хоһоону үөрэтэргэ оҕо тыла сайдарын таһынан долоҕойо, сизэрэ-майгыта сайдар, иэйиилээх буола улаатар. Хоһоон тэттик кээмэйдээх, чэпчэки тыллаах-өстөөх буоллаҕына оҕолор хоһоону таптыыллар, сөбүлээн истэллэр уонна астына ааҕаллар. Ол курдук оҕо өйгө ааҕа үөрэнэриттэн хас да соругу толорор:

- туох туһунан этиллэрин өйдүүр;
- туох кэнниттэн туох кэлэрин быһаарар;
- тыллары сөпкө чуолкайдык сангарар;
- дорҕоонноохтук ааҕар.

Хоһоону бырааһынньыктарга эрэ анаан үөрэтии көдьүүһэ кыра. Кэммиттэн кэмигэр үөрэттэххэ, ааҕан иһитиннэрэ сырыттааха, оҕо тыла-өһө, өйдүүр дьоҕура сайдар, быдан иэйиилээх буолар.

Икки-үс саастаах оҕо тылы сөпкө, чуолкайдык сангарарыгар хоһоон оруола улахан дии саныыбыт. Кинилэр кылгас, чэпчэки хоһоону үөрэ истэллэр, үтүктэ сатыыллар.

Хоһоону кырачааннарга ааҕарга чуолкайдык, ыксала суох, ыллаан эрэр курдук, арыый улахан куолаһынан, киһини тардар гына ааҕыллыахтаах. Маны сэргэ көрдөрөн үөрэтэр матарыйаал: хартыына, оонньуур, мнemoкарта, остуол театра – туттуллара наада, оччоҕо оҕо сүргэтэ көтөҕүллэр, үөрэр – көтөр, киһини үтүктэн батыһар.

Хоһоон ис хоһооно тулалыыр эйгэбэ, оҕо өйдөбүлүгэр чугас буолара наада. Холобур оонньуур оонньуурдарыттан мээчиги билиһиннэрэр буоллааха бастаан бэридимииэти көрдөрөн, тутан-хабан, сэхэргэһэн баран номнуо хартыыналары туһанабыт.

Биһиги сахалар, бары да ыты таптыыбыт, үгүс ыалга ыт баар:

Мин ытым “Баһырҕас”,

Кутуруга эймэннэс.

Эккэлиир, мэниктиир,

Миигинниин оонньуур.

Манна оҕолор истэ үөрэнэллэр, сана тыл ис хоһоонун өйдүүлэр (Эймэннэс, эккэлиир), тылларын саппааһа байар, үтүктэ, сангара үөрэнэллэр, долоҕойо (память) сайдар. Эбэтэр кыра оҕо тылын имитэргэ кылгас күпүлүөт иитээччи тылыттан үтүктүүгэ улахан туһалаах.

Холобур:

Обус мөбүрүүр “Муу ... уу”

Ынах мангырыыр “Маа ... аа”

Ньиирэй мэгириир “Мээ ... ээ”

“Муу ... уу, маа ... аа, мээ ... ээ”.

Айылҕа көстүүтүн тутуһан үөрэтэргэ хоһоон ис хоһооно тулалыыр айылҕа көстүүтүгэр сөп түбэһэрэ наада, оччоҕо эрэ үстээх оҕоҕо үөрэтиллибит хоһоон ох тыллара өйүгэр – санаатыгар ингэн хаалар.

“Тымныы буолла,

Кыһын кэллэ.

Тыс – тас тыаһыыр
Иэдэс тонор.
Тымныы буолла,
Кыһын кэллэ.
Мунну тонор,
Илии тонор.
Куттаммашпын кыһынтан
Куттаммашпын тымныыттан.
Ичигэстик танныабым
Сылаас дьиэбэ сылдыабым”.

Истэр + тылын саппааһа байар+ айылҕаны дьүөрэлии уобарастаан көрөр + өйдүүр дьобура сайдар.

Хоһоону оҕоҕо тириэрдии, өйдөтүү иитээччи хайдах ааҕарыттан быһаччы тутулуктаах. Хара маннайгыттан ааҕар интонациятыгар, мимикэтигэр болҕомтону ууруохтаах. Аны хоһоону нойосуус үөрэтэргэ, кыра оҕолорго, күргүөмүнэн аахтарар сыһа дии саныыбыт. Тоҕо диэтэххэ:

- хоһоон рифмэтэ кэһиллэр
- Оҕо этэр тылын ис хоһоонун өйдүү сатаабат.

Онон соҕотохтуу эбэтэр симик оҕолору иккилии-үстүү ғына аахтарар ордук.

Арыый улааталларың саҕана хоһоону схема, уруһуй көмөтүнэн үөрэппиппит, холобура:

Оной – соной көрбүт
Оччугуйкаан оҕолор,
Обуруолуу тиһиллэн
Обуруокка киирдилэр.
Обурсуну көрөннөр
Омуннура сөхтүлэр,
Обус саҕа сэбирдэхтэр
Ообуй саҕа обурсуттан.

Бу хоһоонтон оҕо обурсу араас суортаах, быһыылаах буоларың билбиттэрэ.

Истии + тыл ханнык дорҕоонтон таһсарың билии + уобарастаан көрүү + өйүн үлэтин сайыннарыы + иэйиини уһугуннарыы – дьарык тутулун схеманан көрдөрдөххө итинник.

Номнуо оҕолорбут 5 саастаахтар, сангарар саналара чуолкай, сана хоһоону үөрэтиигэ ылыныылара, өйдүүлэрэ түргэн. Элбэх, араас таһымнаах конкурстарга кэккэ ситиһиилэрдээхпит.

Билигин хоһоонунан эрэ мунгурдаммакка, күннээҕи сангарар сананы, кэпсиир кэпсээни саамай тупсарар, киэргэтэр ньыманан сомоҕо домоҕу туттуу буолар. Сомоҕо домох диэн икки эбэтэр хас да тыл ситиминэн тугу эрэ ханарытан_этиини ааттанар. Сомоҕо домох уобарастаан этэр уонна дорҕоон дьүөрэлэһиитин тутуһар буолан, ордук сытыы, оҕоҕо тийимтиэ буолар.

Чөмчүүк сааска оҕо уйулҕата, оҕо сайдар, кута бөбөргүүр, тылын саппааһа тэтимнээхтик эбиллэр. Этэ – хаана сайдар, куһаҕаны-үчүгэи өйдүүр. Оҕону көһүйэн буолбакка, интэриэһиргэтэн, бииргэ дьарыктанан, оонньоон, остуоруйаны кытта дьүөрэлээн ыттаахха, оҕо интэриэһиргиир, билиитэ- көрүүтэ кэһиир, оонньоу-оонньоу оҕо түргэнник өйдүүр. Мантан сиэттэрэн биһиги оҕолорбутугар ийэ тыл уус – уран күүһүн, ылбаһайың, баайың кыра саастарыттан элбэхтик үөрэтэр, эрчийэр араас өрүттээх үлэни ытабыт.

Н.С. Григорьев “Саха тылын сомоҕо домоҕун тылдытыттан” оскуола иннинээҕи саастаах оҕолорго ханнык сомоҕо домохтору үөрэтиэххэ сөбүн көрөн саастарыңан уонна туттуллар суолталарыңан көрөн үс суолга наардаатыбыт: киһи майгытыгар-сигилитигэр сыһыаннаах сомоҕо-домохтор; бириэмэни бэлиэтиир сомоҕо-домохтор; айылҕа, айылҕа көстүүтүгэр сыһыаннаах сомоҕо домохтор.

Сомоџо домоџу үөрэтиигэ маннык ирдэбиллэри тутуһабыт: оџоџо өйдөнүмтүө, судургу тыллаах-өстөөх буолуохтаах; оџо күннээџи олоџор, тулалыыр эйгэџэ үгүстүк туттуллара ирдэнэр, литературнай нуормаџа хоруйдуур буолуохтаах.

Сомоџо домоџу иитээччи тоџоостоох кэмнэ түбэһиннэрэн санатыгар, кэпсээнигэр кыбытар, икки-үс да төгүл тутуннаџына, оџо сомоџо домох суолтатын бэйэтэ да өйдүүр, ылынар. Сорох кэмнэ ону быһаара да сатыыр наадата суох буолар.

Маны таһынан сомоџо домоџу туттуу оџону сизэр-майгы өттүнэн иитэргэ улахан көмөлөөх.

Дьарыктаныыга, экскурсияџа, оонньуур кэмнэ, режимнэй түгэннэргэ оџо үчүгэй, куһаҕан быһыытын, алџаһы оноруутун сэмэлиир, хайгыыр оннугар тоџоостоох кэмнэ сомоџо домохтору сөпкө туттуу оџо өйүгэр-санаатыгар ордук тийимтиэ, өйдөнүмтүө, сүрэџэр-быарыгар ордук инимтиэ буолар. Холобур, дьарык кэмигэр атыны санаран мэхэйдиир оџону “айаџа хам буолбат”, аһыныгаһа суох оџону “муус сүрэх”, солуута суох кыһырыар оџону “иһигэр туора муостаах киирбит”, ытанньахха “хараџын уутунан суунар”, активнай оџону “тий мэйии”, төрөшпүтүгэр көмөлөһөр оџону “ийэтин, аџатын уна илиитэ” диэх курдук сомоџо домохтору туһанар ордук көдьүүстээх.

Маннык үлэни сылы быһа эргиччи ситимнээхтик, тиһигин быспакка ытар буоллахха оџоџо төрөөбүт төрүт тылын үөрэтии туһалаах түмүктээх буолуон сөп. Ийэ тылын баайын сэргиир, кэрэхсиир киһи буола улаатар. Ханнык баџара уус-уран айымныы ис хоһоонун дөбөннүк өйдүүрүгэр тирэх буолар. Ону таһынан уустаан-ураннаан санарар саната, кэпсиир кэпсээнэ тупсар, сааһыланар. Бэйэтин саастыылаахтарын уонна дьон – сэргэ иннигэр толлубакка – симиттибэккэ санаатын сааһылаан этэ үөрэннэџинэ кини ситимнээх, ылыннарыылаах саната, бодоруһар сатабыла сайдар, билиигэ – көрүүгэ тардыһыыта уһуктар, дьонно – сэргэџэ сизэрдээхтик сыһыаннаһарга иитиллэр.

1. Каратаев, Игнатий Иванович. Оџону чуолкайдык сангарарга үөрэтии уонна сурукка үөрэнэргэ бэлэмнээһин: 3-с таһаарыы, уларыйыылаах/ И.И.Каратаев; [эбиилэри хомуйан бэлэмнээтилэр: С.М.Захарова, Л.В.Аргунова]. – Дьокуускай: Бичик, 2019.- 160 с.
2. Оџо санатын сайыннарыы теорията уонна методиката: Үөрэтэр-методическай пособие/ Үөрэхтээһини сайыннарар киин ин-та. Дистанцион. Үөрэтии киинэ; СГУ. Пед. Ин-та; Хомуйан онордо М.Н. Саввина. – Дьокуускай, 2001.- 92 с.
3. Старкова Вера Никитична. Олонхо тылынан оџо тылын сайыннарыы// В.Н.Старкова. Норуот тылынан уус-уран айымньытын үөрэтээччилэргэ көмө. – Дьокуускай, 2018.-99 с.
4. Развитие речи детей дошкольного возраста / Пособие для воспитателей. 2-ое изд. – М.: Просвещение, 1979.- С. 49-88.
5. Литвинова О.Э. Речевое развитие детей раннего возраста. Словарь. Звуковая культура речи. Грамматический строй речи. Связная речь. Конспекты занятий. Ч. 1 / О.Э. Литвинова. – СПб.: Детство-Пресс, 2016.-128 с.
6. Сомоџо домохтор: кылгас тылдыт/ [хомуйан онордо И.К.Попов; науч. эрдээктэр, аан тыл авт. А.Г.Нелунов, филол. н. к.]. – Дьокуускай, 2010. – 96 с.